Klarar domstolarna sin uppgift i den nya rättsliga miljön?

Av justitieombudsmannen Anna-Karin Lundin

Olika perspektiv

När man diskuterar frågan om domstolarna klarar sin uppgift måste man välja perspektiv. Tyngdpunkten i diskussionen och frågans svar — om det nu finns ett sådant — beror på vilket perspektiv man väljer, både tidsmässigt och geografiskt.

Det tidsperspektiv jag har valt är dagens, dvs. hur förhållandena är i domstolarna just nu. Det skulle kunna vara mera spännande att diskutera frågan ur ett framtidsperspektiv. Men hur domstolarna kommer att klara sin uppgift i framtiden beror helt på vilka politiska beslut som fattas nu och framgent. Med rätt ambitioner kan vi om tio-tjugo år ha det på alla sätt bästa tänkbara domstolsväsende. Men det kan också bli tvärtom.

Jag är inte någon av de justitieombudsmän som har tillsyn över domstolarna. Tills nyligen var jag domare i Umeåhovrätten och jag talar här mer i den egenskapen än som justitieombudsman. Därför är det naturligt att mitt geografiska perspektiv är domstolarnas utanför storstäderna. I diskussioner om sådana ämnen som är aktuella på detta seminarium bortser man ofta från dessa domstolar. Det är viktigt att man inte gör det. Det finns nämligen skillnader mellan förhållandena för storstädernas domstolar och för de andra domstolarna. Vad som sker utanför de stora städerna är minst lika viktigt som det som händer i dem. Det är ju faktiskt så att de flesta svenskar inte bor i storstäderna

Ett enkelt svar

Klarar då domstolarna sin uppgift? Nej, enligt min uppfattning gör de inte det. Målen ligger nämligen alltför länge i domstolarna. Parterna får vänta för länge på avgörandena.

Grunden för mitt nej är alltså förhållanden som inte har någonting att göra med en ny rättslig miljö. Oavsett Sveriges position i det övriga Europa skall människor inte behöva vänta på domstolarnas avgöranden så länge som de ofta måste i dag.

Ett mera nyanserat svar

Men man gör naturligtvis frågan större rättvisa om man försöker svara på den mer nyanserat och diskuterar olika aspekter på den. Då blir svaret både ja och nej.

Det man då först bör fundera över är vilken uppgift domstolarna har. Har det hänt något som har gjort att uppgiften har förändrats och blivit en annan nu än tidigare, låt oss säga innan Sverige blev medlem i EU?

Riksdagen och regeringen säger så här:

> Det övergripande målet för domstolsväsendet är att avgöra mål och ärenden på ett rättssäkert och effektivt sätt.

Det är ett bra sätt att beskriva domstolarnas uppgift. Så länge man inte beskriver domstolarnas uppgift mer konkret och mer detaljerat kan säkert de flesta vara överens.

Man kan alltså bryta ned rubriken till frågan om domstolarna klarar av att avgöra mål och ärenden på ett rättssäkert och effektivt sätt i den nya rättsliga miljön.

Nästa steg blir då att fundera över vad den nya rättsliga miljön består av. Andra diskussioner under seminariet belyser denna fråga.

Enligt min mening är domstolarnas centrala uppgift densamma som den alltid har varit. Utvecklingen har alltså inte inneburit några förändringar i det avseendet. Vad som är nytt är däremot kraven och förväntningarna på domstolarna och de metoder domstolarna använder. Men detta gäller bara *i viss utsträckning*. Mycket av det som domstolarna sysslar med är sådant som inte påverkas direkt av utvecklingen och aktuella trender.

Internationaliseringen

Direkt påverkan

Internationaliseringen av juridiken inverkar givetvis på domstolarnas verksamhet. Förvaltningsdomstolarna berörs mer än de allmänna domstolarna, särskilt av EG-rätten. De allmänna domstolarnas vardagliga arbete med mål om misshandel och stöld och liknande påverkas däremot inte särskilt mycket. Domstolarna — åtminstone de allmänna — har en mycket stor sfär, en vardagssfär kan man kanske säga, som lever sitt liv ganska oberoende av internationaliseringen av regelverket, av konventioner och av vad som händer i Europa i övrigt.

Den del av det internationella regelverket som mest påverkar det vardagliga domstolsarbetet är Europakonventionen. Min uppfattning är att man i domstolarna har goda kunskaper om den. Överlag kan domarna regelsystemet tillräckligt väl för att reagera när det behövs och då undersöka saken närmare. Det gäller t.ex. sådana — numera klassiska — saker som rätten till muntlig förhandling.

Indirekt påverkan. Synen på förarbeten

Man kan tänka sig att det finns, eller borde finnas, en påverkan på ett mera indirekt plan. Jag tänker främst på tolkningen av lagar och synen på förarbeten. Marianne Eliasons beskrivning av rättsläget när

det gäller synen på förarbeten är befriande klarläggande. Konstigare än så är det inte.

Hur ser man på frågan i domstolarna? I det dagliga arbetet är domare i allmänhet mer praktiska än teoretiska. Om man har ett problem som är svårt att lösa och hittar vägledning i förarbeten, då utnyttjar man den vägledningen. Och det gör man utan särskilt stora principiella överväganden. Den som principiellt är emot tekniken att stödja sig på förarbeten kan ändå åberopa goda skäl för att hämta vägledning i förarbetstexter. Att de är resultatet av noggranna och ingående överväganden av personer som verkligen behärskar rättsområdet betyder givetvis att de i praktiken många gånger kan vara till stor hjälp vid tolkningen av lagtexten. Med Per Henrik Lindbloms ord kan man kanske säga att det snarare är fråga om att smygtitta än att direkt åberopa förarbeten som en rättskälla.

Annan internationalisering

Det finns också en annan internationalisering som inte nämns i det dokument som ligger till grund för seminariet. Det gäller de helt nya kulturmöten som uppstår i domstolarna. Att parter och vittnen och andra som kommer till domstolarna har annat modersmål än svenska, har vuxit upp i helt andra kulturella miljöer med andra värderingar i fråga om t.ex. samhällsskick och religion är inget ovanligt i dag. Det är tvärtom något som ingår i den vardagliga domstolsverksamheten och som varje domare måste kunna hantera. Ofta går det bra, men många gånger borde det gå bättre.

Domstolarna, juristdomare och lekmän, är — generellt sett — för okunniga i fråga om värderingar, attityder etc. i andra kulturer än de helt svenska eller möjligen västeuropeiska. Detta gäller också advokater och åklagare och det påverkar givetvis verksamheten i domstolarna. Det kan t.o.m. gälla så enkla saker som att hålla förhör via tolk.

Det här är ett allvarligt bekymmer. Och det är — med mitt perspektiv — viktigare än många andra aspekter som internationaliseringen innebär, t.ex. hur vi ser på förarbeten.

Kvalitet i lagstiftningen

Så länge jag kan minnas — och jag arbetade med lagstiftningen i kanslihuset redan i mitten på 1970-talet — har man sagt att det var bättre kvalitet på lagarna förr.

Det är naturligtvis så att kvaliteten alltid har varierat mellan olika departement och mellan olika ämnesområden. Den har alltid varit bäst i fråga om lagar som gäller den centrala juridiken inom Justitiedepartementets område. Det är de lagarna som gäller de allmänna domstolarnas kärnverksamhet. Jag tänker alltså t.ex. på inhemsk processrätt, straffrätt och skadeståndsrätt. På dessa områden är kvaliteten god och jag kan inte se att den generellt sett skulle vara sämre än den varit förut, under den tid jag kan överblicka.

Den tekniska utvecklingen

En förändringsfaktor som nämns i bakgrundsdokumentet till seminariet är den tekniska utvecklingen, som enligt min mening är något mycket positivt för domstolarna.

De tekniska förändringarna ger domstolarna bättre möjligheter att klara sin uppgift. Snabbt och enkelt kunskapsinhämtande via nätet och CD-rom är en enorm revolution för de små domstolarna. Ofta har de inte haft möjlighet att ha samma kvalitet på sina bibliotek som de stora domstolarna. Alltså har de fått anstränga sig särskilt för att få tag på litteratur, eller fått klara sig utan. Förutsättningarna för goda juridiska kunskaper i de små domstolarna har aldrig förut varit så stora som nu.

En annan aspekt på den tekniska utvecklingen är de nya kommunikationsmöjligheterna. Jag tänker då särskilt på videokonferenser, som helt klart ökar möjligheterna för domstolarna att klara sina uppgifter. Kanske inte att döma bättre eller ens göra förhållandena smidigare för dem själva, men videokonferenser innebär en bättre service för allmänheten. Nya presentationstekniker är något annat som nu påverkar domstolarna en del, men som säkert kommer att betyda mycket mera i framtiden.

Jag tror att vi bara har sett början på en teknisk utveckling som — med riktiga satsningar — kan vara det som betyder mest för domstolarnas utveckling.

Domarrekryteringen

Svårigheterna att rekrytera ungdomar till domarutbildningen, eller åtminstone att hindra dem från att hoppa av utbildningen, är tidvis ett mycket stort problem för överrätterna utanför storstäderna. Dagens system innebär att unga människor i den ålder då de flesta har små barn förväntas arbeta på en annan ort än där de har sitt hem och alltså inte träffa sina barn annat än under helgerna och kanske inte ens då. Det är inte konstigt att många unga jurister föredrar att arbeta på andra ställen än i domstolarna.

Detta är inte fråga om en förändring i den rättsliga miljön. Utan det är fråga om en allmän samhällsförändring som domstolarna inte har hängt med i. Samhället har förändrats, men domstolarna har stått still.

Massmediernas bevakning

I domstolarna finns ett stort missnöje med massmediernas bevakning. Och det finns verkligen skäl att ifrågasätta vissa tidningars agerande, t.ex. vinklad bevakning av svåra rättsliga problem och integritetskränkande skriverier om mänskliga tragedier. Främst gäller detta kvällspressen. Det finns dock också en annan bevakning, en seriös bevakning och diskussion på t.ex. de stora morgontidningarnas ledarsidor.

Detta ingår i den miljö som domstolarna arbetar i nu. Det första slaget av bevakning vill ingen av oss ha mer av. En seriös bevakning och diskussion är däremot något som det behövs mera av.

Problemet är att många domare inte vill eller kan delta i den diskussionen. Man vill inte förklara sig och känner ett starkt behov att försvara sig. Därmed försvåras allmänhetens möjligheter att förstå rättsväsendets utgångspunkter och agerande. Detta är något som kan bli förödande för domstolarna på sikt. Inte minst i en ny rättslig miljö bör domstolarna känna ett ansvar som opinionsbildare. Naturligtvis när det gäller de enskilda avgörandena. Men också när det gäller den dömande verksamheten i stort.

Avslutning

Jag har här valt det perspektiv som jag har mest erfarenhet av, ”landsortsdomarens”. Jag kunde i stället ha valt storstadsdomarens. Då hade jag lyft fram andra frågor och betonat andra aspekter, men mycket hade ändå varit gemensamt. Ett helt annat, tredje perspektiv är teoretikernas, forskarnas. Ytterligare ett perspektiv har de som arbetar med lagstiftning i kanslihuset och riksdagen.

Det har alltid funnits en klyfta mellan kanslihusets jurister och praktikerna i domstolarna. Man har svårt att förstå varandra och har en tendens att nedvärdera varandras arbete och — i synnerhet — varandras sätt att bedöma vad som är väsentligt. Därför är det mycket välgörande och viktigt för samtliga att byta utsiktspunkt ibland och att försöka se saker från en annan sida. Seminarier av detta slag ger oss en sådan möjlighet.